

3.4. НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Звітного року до науково-видавничої справи Академії було повсякчас прикуто увагу через багато актуальних питань: оцінювання й атестацію наукових установ НАН України, завершення перехідного періоду реформування переліку наукових фахових видань України, актуалізацію цифрової комунікації та нових віртуальних видавничих технологій у зв'язку з пандемією та карантинними обмеженнями. Усе це спричинило скорочення тиражів наукових видань у традиційній (паперовій) формі, спонукало до ширшого впровадження видавничих платформ та англійської мови, розширення наукових контактів, зокрема, оновлення складу редакційних колегій багатьох вітчизняних і закордонних видань, що сприяло поглибленню співпраці з зарубіжними колегами. Так, у зв'язку зі змінами умов підготовки та випуску періодичних фахових видань наші видання активніше почали залучати до роботи іноземних фахівців: у редколегіях 84 академічних журналів є іноземні вчені, а 297 наших науковців входять до складу редколегій іноземних видань.

Вагомим здобутком 2020 року стало те, що Американська асоціація українців (AAUS) відзначила книгу *The Post-Chornobyl Library: Ukrainian Postmodernism of the 1990s* як «новаторське фундаментальне дослідження української літератури 1990-х років, здійснене крізь призму постмодерністської філософії і критики» (автор — чл.-кор. НАН України Т.І. Гундорова, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України); вийшло друком 2019 р. у *Academic Studies Press* за підтримки *Harvard Ukrainian Research Institute*.

Як і раніше, важливу роль відіграло виконання в Академії Цільової комплексної програми «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України» (2016—2020), за якою було виконано підготовку та випуск фахових високоякісних наукових видань.

У межах плану підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти продовжено роботу за напрямом «енциклопедичні видання»: випущено одинадцятий том 20-томного «Словника української мови», 22-й том «Енциклопедії сучасної України» (у 30-ти томах), продовжено підготовку «Франківської енциклопедії».

Тривала реалізація загальноакадемічних проєктів за напрямом «наукові видання». Так, звітного року ВД «Академперіодика» НАН України у межах проєкту «Українська наукова книга іноземною мовою» випустив дев'ять книг. З них варто відзначити книги *Control of Fuel Combustion in Small and Medium Power Boilers* (Запорожець О.А., Бабак В.П., Інститут технічної теплофізики НАН України), *Secondary Radioactive Contamination of the Atmosphere in Intermediate and Late Phase of a Nuclear Emergency* (Гаргер Є.К., Талерко М.М., Носовський А.В., Інститут проблем безпеки АЕС НАН України), *Comprehending the Past: Soviet Visions, Post-Soviet Revisions and Modern Concepts in the «Ukrainian Historical Journal» (1957—2017)* (за ред. акад. НАН України В.А. Смолія, Інститут історії України НАН України).

У загальноакадемічних серіях «Бібліографія вчених України» та «Наука України у світовому інформаційному просторі» — по одному випуску. ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України» продовжувало роботи у межах проекту «Наукова книга» та «Наукова книга. Молоді вчені» випустивши 19 назв книг.

Протягом 2020 р. установами НАН України видано 475 назв наукових книг, з них 372 монографії та 105 збірників наукових праць. Також звітного року науковцями НАН України видано 272 назви навчальної, довідкової, енциклопедичної, художньої та науково-популярної літератури.

ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України» випустило у світ 29 назв книг загальним обсягом 666,16 обл.-вид. арк. За бюджетні кошти на випуск видавничої продукції Національної академії наук України цим видавництвом було видано 24 назви книг тиражем 3 850 примірників загальним обсягом 578,5 обл.-вид. арк., серед яких 19 наукових монографій (316,5 обл.-вид. арк.) за проектом «Наукова книга». Окрім цього, до друку підготовлено 32 оригінал-макети наукових монографій обсягом 623,69 обл.-вид. арк., один з яких було видано за рахунок установи.

Серед видань фізико-математичної та технічної літератури варто відзначити четвертий (завершальний) том чотиритомного видання «Механіка двофазних потоків» (Інститут геотехнічної механіки ім. М.С. Полякова НАН України), в якому викладено результати фундаментальних та прикладних досліджень середовища «газ — тверді частинки», виконаних на сучасному науковому рівні, які необхідні для стабільного функціонування систем пневматичного транспортування. Монографію акад. НАН України І.В. Сергієнка, В.П. Шила та В.О. Рощина «Дискретна оптимізація. Алгоритми та їхнє ефективне використання» (Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України) присвячено розробці та дослідженню послідовних і паралельних алгоритмів розв'язання різних класів складних задач дискретної оптимізації, що виникають під час прийняття оптимальних рішень у різноманітних сферах людської діяльності. У монографії колективу авторів «Теплофізичні аспекти модернізації комунальної енергетики України» (Інститут технічної теплофізики НАН України) висвітлено загальні проблеми стану і функціонування теплоенергетики міст та індивідуально-побутового сектору України і запропоновано сучасні інноваційні підходи їх подолання модернізацією цієї сфери на засадах суттєвого підвищення енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії, альтернативних енергоресурсів і поліпшення екології довкілля.

Серед видань природничої тематики привертає увагу колективна монографія за редакцією акад. НАН України Л.Г. Руденка «Методологія і практика оцінювання території України для заповідання» (Інститут географії НАН України), в якій розглянуто розвиток заповідної справи та правові засади створення мережі заповідних територій в Україні, виявлено певні прогалини в чинній системі заповідання. Головний акцент зроблено на методології оцінювання потенційних територій для заповідання та її застосуванні для

висвітлення перспектив заповідання в природних зонах України. У монографії «Роль портів і судноплавства у формуванні морських біот (неповносолоні моря Європи)» (ДУ «Інститут морської біології НАН України») розглянуто абіотичні й біотичні особливості екосистем акваторій морських портів на прикладі Чорноморсько-Азовського басейну, їх значення для збереження різноманіття аборигенних видів гідробіонтів і акліматизації чужорідних. Колективне монографічне видання «Біологічно активні поліуретанові композиції для ендопротезування кісткової тканини» (Інститут хімії високомолекулярних сполук НАН України) присвячено проблемі створення біологічно активних поліуретанових композицій, здатних стимулювати регенерацію кісткової тканини з пролонгованим вивільненням лікарських і біологічно активних речовин для використання як імплантатів кісткової тканини.

Серед видань з соціогуманітарних наук слід відзначити вихід у світ першої книги сьомого тому «Історія української літератури» у 12 томах, присвяченого українській літературі 80—90-х років ХІХ ст. — періоду, який називають прихованим відродженням. Висвітлено спільність художніх тенденцій, притаманних українській літературі східних і західних теренів (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України). Значущою подією є вихід другого тому «Латинсько-українського словника» у чотирьох томах (автор — В.Д. Литвинов, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України). У перекладному словнику, аналогів якому нині в Україні немає, представлена антична, середньовічна й ренесансна лексика, а загальний обсяг складає близько 120 тис. гасел.

Кількісні показники ДП «НВП «Видавництво «Наукова думка» НАН України» за 2016—2020 рр. наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Рік	Назв книг	Обсяг, обл.-вид. арк.	Тираж, тис. прим.	Назв монографій *
2016	47	989,8	24,64	37
2017	39	866,25	18,1	34
2018	42	1113,4	8,75	34
2019	55	1195,66	20,43	41
2020	29	666,16	21,6	22

* Видано за бюджетні кошти.

Видавничим домом «Академперіодика» НАН України у 2020 р. видано 301 випуск 54 академічних журналів загальним тиражем 41,934 тис. примірників та обсягом понад 3,5 тисячі обл.-вид. арк. Зокрема, 238 випусків 42 видань — за Програмою підтримки журналів НАН України, серед яких академічний науково-популярний журнал «Світогляд». Цифровими ідентифікаторами об'єктів DOI забезпечено 1823 статті з 29 академічних журналів, що є запорукою «видимості» та доступності наукових видань у всесвітній мережі. Також протягом року надано DOI для 18 книжкових видань, зокрема з проєктів «Українська наукова книга іноземною мовою» та «Бібліографія вчених України».

Окрім журналів у Видавничому домі «Академперіодика» НАН України побачили світ 25 книжкових видань загальним обсягом 654,97 обл.-вид. арк. і тиражем 5,7 тис. прим., з них 19 назв — у межах плану підготовки та випуску видавничої продукції НАН України за бюджетні кошти. На особливу увагу заслуговує монографія акад. НАН України В.М. Гейця «Феномен нестабільності — виклик сучасному економічному розвитку» (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»), яка є результатом застосування феноменологічного підходу до пошуку відповідей на виклики, породжені глобальною нестабільністю, загостренням суперечностей глобалізації та національного розвитку, політичною та економічною турбулентністю. Розкрито значення соціалізації як технології зростання соціального капіталу та ендогенізації економічного розвитку для підвищення соціальної якості життєдіяльності суспільства. Показано, що серцевиною досягнення раціонального взаємозв'язку економічних і політичних трансформацій є перехід від космополітичного універсалізму до еволюційно-інституціонального забезпечення господарського розвитку на основі прагматизму як свідомої економічної, соціальної та етичної дії.

Випущено й традиційні щорічні видання — «Звіт про діяльність Національної академії наук України» та «Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань» за 2019 рік, черговий сімнадцятий випуск загальноакадемічної книжкової серії «Наука України у світовому інформаційному просторі».

Кількість назв наукових монографій, виданих співробітниками НАН України у 2020 р. у академічних видавництвах — Видавництві «Наукова думка» та ВД «Академперіодика» НАН України, становить 37 назв (10 %).

У інших вітчизняних видавництвах опубліковано 36 % наукових монографій — 135 назв. Обсяг цих книг понад 2,5 тис. обл.-вид. арк. В монографії «Четвертинні та рецентні остракоди Тірренського й Червоного морів» (Інститут геологічних наук НАН України) вперше наведено систематичний опис 69 видів остракод (*Crustacea*, *Arthropoda*), представників 37 родів з четвертинних і сучасних відкладів шельфу, материкового схилу та глибоководної западини південно-західної частини Тірренського моря та сучасних відкладів прибережної частини Червоного моря; з них вісім видів є новими для науки, 14 видів визначено у відкритій номенклатурі. Логічним розвитком досліджень інституціональної архітекtonіки стала двотомна монографічна колективна праця «Довіра в інституціональній архітекtonіці економічного простору-часу» (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України») за загальною редакцією члена-кореспондента НАН України А.А. Гриценка. Показано, що довіра є вихідним інститутом, з якого розвивається вся інституціональна система та який в якості елемента входить у всі її ланки. Немає жодного суспільного інституту, який би не вмщував у своїй структурі відносини довіри, але в грошово-кредитній сфері цей інститут відокремлюється від інших та виступає у своїй власній формі.

Зарубіжними видавництвами звітнього року випущено 66 назв (18 %) наукових монографій учених НАН України. Більшість книг видано європейськими видавництвами. Наприклад, у видавництві *Springer Nature* (Швейцарія) опубліковано наукову монографію співробітників Інституту механіки ім. С.П. Тимошенка НАН України академіків НАН України О.М. Гузя, В.Л. Богданова та чл.-кор. НАН України В.М. Назаренка *Fracture of Materials Under Compression Along Crack*, присвячену дослідженню проблем механіки руйнування матеріалів з тріщинами за їх навантаження уздовж тріщин. Розглянуто два неklasичні механізми руйнування: руйнування тіл у разі стискання вздовж тріщин і руйнування матеріалів із початковими (залишковими) напруженнями, що діють уздовж тріщин. Науковці Інституту технічної теплофізики НАН України чл.-кор. НАН України В.П. Бабак та А.О. Запорожець у співпраці з представниками Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій, Інституту електродинаміки НАН України та Національного авіаційного університету опублікували три монографії у видавництві *Springer: Diagnostic systems for energy equipments, Control of fuel combustion in boilers, Systems, decision and control in energy I*. Монографії присвячено проблемам у галузі енергетики та суміжних областях (включаючи хімію, транспорт, аерокосмічний, будівельний, металургійний та інженерно-технічний сектор). Представлені дослідження фокусуються на забезпеченні експлуатаційної надійності, довговічності та безпеки енергетичного обладнання, розробленні систем управління, діагностики та моніторингу в енергетичній галузі, а також на екологічних наслідках діяльності енергетичних об'єктів, зокрема забруднення навколишнього середовища у великих містах та промислових районах. Провідним міжнародним науковим видавцем *RS Global* (Республіка Польща) випущено наукову монографію науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України і Національної академії статистики, обліку та аудиту *Assessment of quality of life in Ukraine on the basis of subjective indicators of well-being*, де викладено результати порівняльного аналізу методологічних підходів до дослідження різних аспектів життя на основі опитування населення, зокрема із застосуванням суб'єктивних оцінок, які використовують у країнах ОЕСР, Євросоюзу, СНД та інших. Детально розглянуто методологію та результати дослідження добробуту із урахуванням суб'єктивного компонента в офіційній статистиці України, що здійснюється на основі вибіркового обстеження умов життя домогосподарств. В динаміці проаналізовано загальну самооцінку населенням країни власного життя, рівня доходів, бідності, житлових умов, стану здоров'я, харчування, доступності сучасних засобів комунікації та інших характеристик умов та якості життя.

Наукові монографії вітчизняних фахівців побачили світ також у Великій Британії, Білорусі, Латвії, Литві, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Росії, Сербії, Сінгапурі, Словенії, США.

На власних поліграфічних дільницях установ НАН України опубліковано 134 назви монографій обсягом понад 2,6 тис. обл.-вид. арк. Наприклад, монографія «Українська рима в системі мови і в мовній практиці» (Інститут

української мови НАН України), в якій розроблено нові напрями – лінгвістичну римологію, об'єктом якої є співзвучні слова, та римографію – теорію, історію та практику укладання словників рим. У виданні запропоновано лінгвістичну концепцію рими, що ґрунтується на понятті римового простору та його основної одиниці – римоніми. У додатку до монографії подано новаторські словники (словник-індекс термінів римології та римографії, словник римових асоціацій, словник фрагмента римового простору власної назви «Україна»). Також уперше науковій і культурній громадськості запропоновано для ознайомлення рукописні словники рим І. Котляревського, укладені в 60-х рр. ХХ ст.

У двотомному виданні колективу авторів під керівництвом чл.-кор. НАН України О.О. Рафальського «Антропологічний код української культури і цивілізації» (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) з'ясовуються історичні, теоретичні та методологічні засади наукового пізнання антропологічного коду української культури і цивілізації, їхньої самобутності і загадковості, в епіцентрі яких перебуває Людина як унікальна і найвища цінність. Розкривається його сутність як сукупність образів, засобів біологічного і соціокультурного характеру, пов'язаних із певним комплексом стереотипів свідомості окремої людини або групи людей, які постають в архетипах, менталітеті, інтелектуальному, моральному і матеріальному житті, в політичній і соціальній організації суспільства, його культурі та цивілізації, транзитному характері і здатності успадковуватися. Проаналізовано зміст і функції антропологічного коду культури та цивілізації на різних етапах історії України — від найдавніших часів до сучасності як системи значень і типів мислення людини, її психології і менталітету, способів сприйняття нею цінностей, інтелектуального і емоційного розуміння світу, певної культури та цивілізації. Стрижнем антропологічного коду культури є людина, а антропологічного коду цивілізації — суспільство.

Узагальнені показники випуску наукової видавничої продукції НАН України протягом 2016—2020 років представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Рік	Книги		З них монографій		Статей	
	Назв	Обсяг, обл.-вид. арк.	Назв	У тому числі виданих за кордоном	Разом	У тому числі в закордонних журналах
2016	527	8511,9	400	80	20256	5900
2017	580	9972,6	421	62	18807	5336
2018	553	10125,2	438	71	18466	5188
2019	574	9644,8	425	55	17296	5222
2020	477	8144,2	372	66	15303	4873

Поточні праці науковців публікувались у 86 наукових і одному науково-популярному журналі та 34 збірниках НАН України, у періодичних, а також у серійних книжкових виданнях установ НАН України, сумарна кількість яких становить 347. З них станом на кінець звітнього року до Переліку наукових фахових видань України увійшло майже 50 %: в категорії А — 50 видань, Б — 122.

У провідні наукометричні бази включено: до *Web of Science Core Collection* — 35, до *Scopus* — 44, у обидві бази — 23 видання, разом це 56 видань і лише 16 % видань Академії. 16 журналів перевидаються закордонними видавцями.

За сприяння Науково-видавничої ради НАН України до Програми підтримки журналів НАН України звітнього року включено журнали «Економіка України» (ДУ «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України») та «Полімерний журнал» (Інститут хімії високомолекулярних сполук НАН України).

У звітньому році з метою упорядкування підготовки та випуску видавничої продукції в межах Цільової комплексної програми «Створення та розвиток науково-видавничого комплексу НАН України» зазнали кардинальних змін вимоги до включення видань до проекту «Програма підтримки журналів НАН України». Уже з 2020 до Програми можуть бути залучені лише ті наукові журнали, які задовольняють нормам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» і входять до категорій А та Б переліку наукових фахових видань.

Важливим аспектом розвитку видавничої справи Академії є здійснення консультативно-методичної діяльності, зокрема щорічне проведення конференцій: термінологічних, організованих видавництвом «Наукова думка», і присвячених питанням розвитку наукової періодики, ініційованих ВД «Академперіодика». На жаль, через карантинні обмеження цього року конференції не відбулися.

Новим викликом для видавничої діяльності НАН України стала європейська ініціатива відкритої науки — так званий План S, який вимагає викладення у відкритому доступі фахово виготовленої видавничої продукції та оновлення вимог до наукових видань. Ця ситуація потребує докорінного переосмислення підходів до фінансування підготовки і випуску наукової періодики в Україні, а також забезпечення можливості оприлюднення статей українських науковців у високорейтингових закордонних журналах відкритого доступу.

З огляду на важливість питання щодо невідповідності вітчизняного законодавства світовим практикам, зокрема щодо захисту авторського права у віртуальному просторі, напрацьовано відповідні рекомендації для наукових журналів НАН України та методичні матеріали, які розміщено в Інтернеті та оприлюднено у друкованих виданнях, зокрема у «Віснику НАН України». Результати цієї роботи використано і у ході підготовки аналітичних матеріалів для органів виконавчої влади, насамперед з метою внесення змін до наказу МОН про порядок формування переліку наукових фахових видань України.

Крім того, підвищення уваги до наукометричних показників окремих фахівців, дослідницьких проєктів і кооперацій, наукових установ висуває додаткові вимоги до їхньої публікаційної активності та видавничої справи Академії. Отже, потрібно і далі нарощувати обсяг англomовної видавничої продукції НАН України, забезпечивши з цією метою функціонування академічного центру перекладів.

Нашим наступним кроком має стати також перехід академічних видань на уніфіковану видавничу платформу, що підтримує функції електронної редакції періодичного наукового видання. Слід поширювати досвід окремих редакцій, які вже перейшли на застосування таких видавничих платформ, та активніше впроваджувати інші досягнення інформаційно-комунікаційних технологій у науково-видавничу діяльність.

Всі нагальні завдання враховано у концепції нової Цільової комплексної програми НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України» (2021—2025), яку Президія НАН України затвердила постановою від 23.12.2020 № 282 у зв'язку з закінченням названої вище Цільової комплексної програми НАН України та необхідністю продовження й активізації розпочатих у її межах робіт. Затверджена концепція передбачає оптимізацію структури науково-видавничого комплексу НАН України відповідно до сучасних потреб, цифровізацію та активний перехід наукової комунікації у віртуальний простір; осучаснення електронних ресурсів Науково-видавничої ради НАН України та Видавничого дому «Академперіодика» НАН України, насамперед з метою підвищення поінформованості науковців щодо основних засад науково-видавничої діяльності НАН України; продовження виконання видавничих проєктів НАН України з наданням пріоритету Програмі підтримки журналів НАН України, проєктам «Українська наукова книга іноземною мовою» та «Наукова книга. Молоді вчені», у тому числі на електронних носіях; розширення можливостей випуску англomовної літератури, насамперед періодичних видань НАН України, шляхом створення у структурі науково-видавничого комплексу центру перекладу; оновлення, розвиток та уніфікацію вебресурсів видавництва НАН України і наукових журналів, створення видавничої платформи з мережею електронних редакцій, забезпечення вільного доступу до інформації та опублікованих наукових результатів; забезпечення функціонування систем цифрових ідентифікаторів, зокрема цифрових ідентифікаторів об'єктів (DOI) для всіх наукових видань; подання книжкових видань НАН України, випущених видавництвами НАН України англійською мовою, до наукометричних баз даних, зокрема Web of Science Core Collection; налагодження міжнародного співробітництва; входження видавничої продукції НАН України у глобальні системи наукової комунікації, підвищення рівня інформаційної представленості України в світовому просторі з метою розвитку інформаційного суспільства та нарощування конкурентоспроможності держави.